

Bartha Attila

Visszajáró svéd kísértet? Egy félreértés fogságában: a svéd modell álma és a kelet-közép-európai realitás

A kilencvenes évek eleji súlyos válságot követően a főáramba tartozó makroökonómák szinte egyöntetűen temették az ún. „svéd modellt”, a működő piacgazdaság és a bőkezű jóléti állam egykor sokak által csodált és irigyelt kombinációját. A XXI. század elején azonban Svédország és a többi észak-európai állam ismét kiváló értékelést a kap egyrészt a különböző versenyképességi indikátorok, másrészt a humán fejlettség jelzőszámai szerint is. Márpedig az állami újraelosztás mértéke az északi országokban, köztük is Svédországban a legmagasabb a fejlett államok körében. Ráadásul az aktív munkapiaci politikák révén fennmaradt a kiterjedt állami szerepvállalás a munka világában is. Eszerint Svédország ismét komoly intellektuális kihívást jelent a Washingtoni Konszenzusban megfogalmazódó alapvetéseknek? Vagy a svéd gazdaság működése alapvetően változott meg, és a harmadik utas kísérlet bukása után ma ismét normális piacgazdaság, néhány sajátos, az észak-európai országokra általában jellemző vonással? Az alábbi írásban e két lehetséges értelmezés mögött felsorakoztatható főbb makroökonómiai érveket mutatjuk be.

Bevezetés

A Világ gazdasági Fórum „Globális Versenyképességi Jelentés 2005–2006” című évkönyve szerint az Egyesült Államok mellett, a délkelet-ázsiai kistigriseket is megelőzve, az észak-európai országok (Finnország, Svédország, Dánia, Norvégia és Izland) a világ legversenyképesebb gazdaságai. Ugyancsak irigylésre méltó képet fest ezekről az államokról az ENSZ humán fejlettséget mérő indexe, amely szerint az észak-európaiak ezen a téren is tipikusan jobban teljesítenek, mint az angolszász, a rajnai vagy az ázsiai kapitalizmus centrumországai. Az újkeletű empirikus evidenciák fényében mintha újjáéledni látszana az egyszer – a kilencvenes évek második felében – már lezárulni látszó vita: lehet-e reális alternatívája a főáramba tartozó angolszász piacgazdasági rendszereknek a kiterjedt jóléti állam, amely „makacsul nem akar sem összezsugorodni, sem /.../ ’el-

halni” (Szamuely 2004:949). Lehetséges, hogy korán temették (Pollock 1998) a modern harmadik út archetípusát, a svéd modellt? Mégse lenne helytálló Lindbeck feltevése, mely szerint „a ’svéd modell’ /.../ egy rövid történelmi epizódnak fog bizonyulni, egy olyan közjátéknak, mely a hatvanas évek közepétől a kilencvenes évek elejéig tartott, azaz nem több mint három évtizedig” (Lindbeck 1998(9):69)? Valóban létezik Észak-Európa különossége, valamiféle rejtély (puzzle), melyre joggal csodálkozik rá többek között Krugman (1999) is? Vagy éppen ellenkezőleg: a mai svéd – és a többi észak-európai – gazdaság éppen azért sikeres, mert a svéd kísérlet fő vonásai ma már a történelem-könyvekben szerepelnek csupán (Rojas 2005), és Svédország nem csak a sokrétűen gondoskodó jóléti állam kiépítésében, hanem annak reformjában, netán felszámolásában is úttörőnek bizonyult (Lindbeck 1998)?

E kérdésekre adott válaszok ideológiailag lényegesen terheltebbek a szokásosnál, miközben gyakran messzemenő következményük van gazdaságpolitikai döntésekre is. A kelet-közép-európai országokban mindenesetre tipikusan pozitív az észak-európai (mindenekelőtt a metaforává nemesedő svéd¹) kísérlet recepciója, amely sokak számára még ma is a harmadik út ígérését hordozza. Az alábbi írás elsősorban arra keresi a választ, hogy a jelenben megfigyelhető gazdasági sikerek mennyiben tudhatók be a svéd (északi) modell meghatározó elemeinek, vagy éppen ellenkezőleg: a jelenlegi sikerek inkább a kilencvenes évek elejéig folyó kísérlet felfüggesztésének és a reformoknak köszönhetőek. Nem tekintem át valamennyi említett észak-ország fejlődési pályáját, hanem Svédországra, a modell – avagy a mítosz és a kísérlet – archetípusára koncentrálok. A történelmi fejlemények leírásánál Lindbeck (1998) már idézett írását követem, ezt azonban a legutóbbi időkig elérhető statisztikai adatok elemzésével és az újabb irodalmakban fellelhető tanulságok bemutatásával egészítem ki. Végig törekszem a komparatív perspektíva fenntartására, különösen a kelet-közép-európai országok, így köztük Magyarország számára releváns tapasztalatok kifejtésére.

Makrogazdasági helyzetkép

Ami a gazdasági fejlettség szintjét illeti, nemzetközi összevetésben egyértelmű, hogy az eltelt egy évtizedben Svédországnak sikerült visszafordítania a relatív pozícióvesztéssel járó tendenciát. Miközben 1970-ben (Luxemburgot leszámítva) Svédország vitathatatlanul Európa leggazdagabb országa volt, addig a kilencvenes évek első felére – Lindbeckkel szólva a kísérlet kifulladásának idejére – az egy főre jutó nemzeti jövedelem már a nyugat-európai átlag szintje alá süllyedt. Azóta viszont Svédországban az évi átlagos növekedés 2,8% volt, ami nemcsak az EU-15 átlagát haladja meg 0,3 százalékponttal, de az egy főre jutó GDP-t tekintve az Egyesült Államokhoz képest is relatív pozíciójavulás következett be, az eltérő ütemű – Svédországban az amerikaiánál lényegesen lassabb – népességnövekedés miatt (Konjunktúrinstitutet 2005).

¹ Kiválóan érzékelteti ezt „a svéd társadalom, amely ma a jóléti állam megtestesült utópiája” szófordulat Enquisttől (1998). De még az összeomlás drámáját ábrázoló irodalmi művek is előszeretettel fordulnak – igaz, ez esetben leleplező éllel – a svéd mítoszhoz: „Az öt körülvevő Svédország most omlott össze, mint egy óriási polcrendszer.” (Keresztesi József: A nap vége. Könyvkritika Henning Mankell: Hamis nyomon c. könyvéről / Budapest, 2005., / Élet és Irodalom, 2005. szeptember 23., 49. évf. 38. sz.).

1. táblázat

Az egy főre jutó GDP aktuális vásárlóerő-paritáson (EU-15=100)

	1970	1990	1995	2004
Dánia	115	106	114	112
Finnország	93	104	91	104
Svédország	124	109	97	108
Euró-zóna	98	99	100	98
EU-15	100	100	100	100

Forrás: (Lindbeck 1998) és Eurostat-adatok alapján saját számítás

Fontos, hogy ez a 2,5–3% közötti ütemű (vagyis az átlagos nyugat-európai trendértéknél lényegesen gyorsabb) növekedés rövid és középtávon is fenntarthatónak tűnik. Szerkezetiileg kedvező, hogy erőteljesen nő a bruttó állóeszköz-felhalmozás – ezen belül is a gépi beruházások – súlya a GDP-ben (5–6% közötti növekedés), miközben a folyó fizetési mérleg az ezredforduló óta évről évre a GDP 5–8%-ára rúgó többlettel (!) zár, köszönhetően mindenekelőtt a dinamikus – az importét messze meghaladó ütemben – bővülő exportnak. A leglátványosabb fordulat – ami ezt a fenntarthatóságot döntő mértékben megtámasztja – persze a fiskális politikában figyelhető meg. Miközben a kilencvenes évek elején hihetetlen mértékű – 1993-ban, a válság mélypontján a GDP arányában közel 12%-os – államháztartási hiányt regisztráltak, 1998 óta a svéd államháztartás rendre többlettel zár (ez alól szerény kivételt jelentett 2002, a nemzetközi konjunkturális trendforduló éve, amikor az államháztartás hiánya a GDP 0,3%-a volt). Ennek köszönhetően a bruttó államadósság trendje is határozottan csökkenő: az ezredfordulót megelőző két évtizedben a GDP 60%-át elérő adósságráta 2004 végére 51,1%-ra mérséklődött, és a Svéd Pénzügyminisztérium előrejelzése szerint 2010-re GDP-arányosan 40% alatti szintre süllyed (*Regeringskansliet 2005*).

A makrogazdaság más dimenzióiban is a stabilitás, az egyensúlyi helyzet a jellemző. Nyilvánvaló az árstabilitás: az utolsó 12 hónapban az éves átlagos infláció Svédországban mindössze 0,8% volt, Finnország után a második legalacsonyabb az Európai Unióban. Ez a tendencia valamennyi mértékadó előrejelzés (Konjunkturinstitutet 2005; Regeringskansliet, 2005; European Commission 2005) a következő években is fennmarad, aminek köszönhetően a magas svéd árszínvonal relatíve közelebb kerül a többi európai ország árszintjéhez. Bár a svéd korona 1992 novembere óta szabadon lebeg, az euróhoz viszonyított árfolyama meglehetősen stabil, leértékelés semmi esetre sem fenyegeti, inkább enyhe felértékelődési nyomás tapasztalható az utóbbi években. Ezzel egyidejűleg a hosszú távú (10 éves) német államkötvényekhez viszonyított kamatfelár – amely a kilencvenes évek közepén még több mint 4 százalékpont (!) volt – 2000 óta eltűnt, sőt 2005 második felére negatívba fordult.

A stabilitás melletti fokozatos javulást mutatnak a jövedelmi és a munkapiaci indikátorok is. Mivel évről évre mérsékelt (1–2,5% közötti) a munkajövedelmek emelkedése, ami ráadásul kiugró termelékenységnövekedéssel párosul, a termékegységre jutó reálbérköltségek trendje határozottan csökkenő. Mindez ugyanakkor némi hullámmal

párosul a munkapiacon: a foglalkoztatottak száma az elmúlt öt évben stagnált, a munkanélküliek aránya viszont 5% környékéről 6% feletti szintre emelkedett. A fiatalok és a bevándorlók elhelyezkedési nehézségei nyilvánvalók; ezzel együtt 2004-ben a foglalkoztatási arány – a 15–64 éves korcsoport 72,1%-a – Dánia és Hollandia után a harmadik legmagasabb volt az Európai Unióban, mégpedig úgy, hogy a nők, illetve a férfiak foglalkoztatási rátája egyaránt meghaladta a 70%-ot. Ráadásul valamennyi mértékadó előrejelzés (pl. Regeringskansliet 2005, European Commission 2005) a következő évekre egyszerre számol jelentős foglalkoztatásbővüléssel és a munkanélküliség csökkenésével.

Összességében ez a helyzetkép kifejezetten kedvező, és lényegében valamennyi dimenzióban pontosan ellentétes azzal, ami a kísérlet kifulladásának idején, a kilencvenes évek első felében jellemezte Svédországot (gazdasági visszaesés, magas államháztartási hiány, növekvő államadósság, instabil árfolyam, megugró infláció, drámaian emelkedő munkanélküliség). A pillanatnyi makrogazdasági helyzetkép tehát egyértelműen pozitív, és a kilencvenes évek első felét jellemző válsághoz képest túlzás nélkül drámai a változás. A kérdés ettől persze még kérdés marad: e változás a svéd modellen belül ment végbe (vagyis a modell inherens önkorrekciós képességének tudható be), vagy éppen ellenkezőleg, a változás pontosan annak köszönhető, hogy a kísérlet feladásra került. A továbbiakban erre a kérdésre keressük a választ.

Az új északi modell a klasszikus svéd modell tükrében

Talán nem véletlen, hogy a Svédországot újra felfedező szerzők közül egyre többen (pl. *Aiginger 2004*; illetve *Fischer – Matthiessen 2005*) nem pusztán svéd modellről, annak újjászületéséről, hanem inkább valamiféle északi modellről értekeznek, hiszen Dánia, illetve Finnország gazdasági-társadalmi sikerei hasonlóképpen látványosak. A kedvező eredmények mögött hasonló makroökonómiai, gazdaság- és társadalmpolitikai jellemzők húzódnak meg. A következőkben *Fischer és Matthiessen (2005)* nyomán ennek az új északi modellnek a jellemzőit mutatjuk be.

Az első jellemző az aktív állami szerepvállalás, amely a jóléti kérdésekre és ezen belül a társadalombiztosítás területére széleskörűen kiterjed, megőrizve a jövedelmi és a vagyoni egyenlőtlenségek mérséklésének célját. A második jellemző a közkiadások magas arányára vonatkozik, magas adókkal és a közszférában foglalkoztatottak ugyancsak magas hányadával. A harmadik jellemző az aktív munkapiaci politikák fennmaradása, amely mindenekelőtt a magas foglalkoztatásra és munkapiaci részvételre irányul. A negyedik jellemző a központi béralkuk jelentős (bár csökkenő) szerepe, amely a társadalmi partnerek erőteljes befolyásával párosul. Az ötödik jellemző a szabadkereskedelmi irányzat egyértelmű előnyben részesítése a protekcionista megoldásokkal szemben. Végül a hatodik: az innováció kérdésének kiemelt kezelése. Ha ezeket a jellemzőket összehasonlítjuk a *Lindbeck (1998)* által leírt svéd kísérlet elemeivel, bizony számos hasonlóságot tapasztalhatunk. Ilyenek a széleskörű jóléti állami célkitűzések, az aktív munkapiaci politika és a központi béralkuk szerepe, de ide tartozik a szabadkereskedelmi irányzat preferenciája is.

Az elvi folytonosság tehát legalább részben fennmaradt, ugyanakkor a svéd kísérlet számos eleme nem része az új modellnek: a kormányzatok nem törekszenek az aggregált megtakarítások, a hitelkínálat és a beruházások szoros szabályozására, illet-

ve allokációjuk befolyásolására; visszaszorult a helyi önkormányzatok szoros központi kormányzati felügyelete; nem szükségképpen jellemző a magángazdaság oligopolisztikus nagyvállalati koncentrációja sem.

A két „modell” (vagyis a két időszak) között végbemenő változások első látásra értelmezhetők úgy, mintha döntően a svéd modellre jellemző ideológiai túlhajtások szorultak volna csak vissza, miközben a modell alapjellemzői változatlanok maradtak. Megítélésem szerint azonban ennél alapvetően többről van szó. A GDP-arányos államháztartási kiadások Svédországban 15 százalékpontot meghaladó (de Dániában és Finnországban is jelentős) csökkenése nem pusztán mennyiségi, hanem gazdaságpolitikai-gazdaságideológiai változást is jelez: a fiskális *fenntarthatóság*, vagyis a hosszú távon fenntartható államháztartási hiány gondolata a gazdaságpolitikai döntéshozatal megkerülhetetlen paramétere lett. Szemben a Magyarországon – és néhány más kelet-közép-európai országban – széles körben elterjedt vélekedésekkel, az univerzális (szociáldemokrata-institucionális) jóléti állam eszméjét ma már ideológiailag szervesen kiegészíti, praktikusán – a gazdaságpolitikai döntések során – pedig valójában megelőzi a hosszú távú fiskális fenntarthatóság elve.

2. táblázat

Az államháztartás jellemzői az északi országokban (a GDP %-ában)

	1993*	2004	1993*	2004
	Államháztartási egyenleg		Államháztartási kiadások	
Dánia	-3,7	2,8	61,7	55,6
Finnország	-7,2	2,1	64,2	50,7
Svédország	-11,4	1,4	73,0	57,4
Eurózóna	-5,7	-2,7	53,5	48,6

*Megjegyzés: a krízis mélypontja

Forrás: (Fischer – Matthiessen 2005)

Nemcsak erről van azonban szó. A másik legfontosabb változás összefoglalóan abban ragadható meg, hogy a paternalista állam esélyteremtő állammá alakul át (Rojas 2005). Egyrészt tehát megmaradnak a jóléti állami célok, amelyek azonban mindig szigorúan kontrolláltak a fenntarthatósági szempontok által. Másrészt a piaci elemek, a választás szabadsága, illetve az öngondoskodás olyan klasszikusnak számító jóléti állami területeken is megjelennek, mint az oktatás, az egészségügy, illetve a nyugdíjbiztosítás.

Az oktatás területén a kilencvenes évek első felében bevezetett – szabad intézményválasztással – kombinált jogosultsági rendszer egyértelműen teljesítményösztönzőnek bizonyult, és egyre több önkormányzat alkalmazza a gyermekgondozás, a nyugdíjellátás, illetve a betegápolás területén is.

Szembeötlő, hogy a nyugat-európai országok között Svédország a nyugdíjreform területén, a hagyományos felosztó-kirovó rendszer reformjában az élenjárók közé tartozott. Nem lehet eléggé hangsúlyozni a kilencvenes évek eleji mély válság termékeny,

ideológiai purgatóriumként is funkcionáló hatását. Az egyenlősítő felfogás helyébe a rendkívüli, nagymértékű kockázatok elleni védelem elve (*Semjén 1999*) lépett. Ebben a megközelítésben a szociális ellátásoknak nem kell védelmet nyújtania a hétköznapi, kismértékű likviditási problémákkal szemben. A transzferrendszer fenntartása azokra az esetekre indokolt, amikor az ellátások a kivételes költségek kockázatát közömbösítik. A nyugdíjrendszer esetében például ez azt jelenti, hogy az állami újraelosztás csak ott lép közbe, ahol az egyéni befizetések utáni nyugdíj nem biztosítja a minimális megélhetést, egyébként – alapesetben – mindenki maga gondoskodik befizetéseivel saját nyugdíjáról.

Összehasonlító perspektívából fontos kitérni arra, hogy Svédország, illetve általában az északi államok miért voltak inkább képesek a jóléti állam számos vívmányának megőrzése mellett a hosszú távú fenntarthatóság irányába történő elmozdulásra – és e célból fundamentális reformok végrehajtására –, mint a rajnai kapitalizmus országai. *Gedeon* (2001) szerint a jóléti állam és a politikai demokrácia közötti összefüggések miatt a lehetséges szociálpolitikai reformok jobban érinthették az állami szolgáltatásokat, mint a pénzügyi transzferekhez kötődő társadalombiztosítási jogosultságokat. Ennek függvényében nem meglepő, hogy „az állami szolgáltatásokat középpontba helyező svéd jóléti állam radikálisabb változásokon esett át, mint a pénzügyi transzferekre összpontosító német állam” (*Gedeon 2001:144*).

Valamennyi fent áttekintett tanulmány egyetért abban, hogy Svédországban a jóléti reformok következtében ugyan csökkent a szolgáltatások formális egyenlősége (pontosabban uniformizáltsága), ugyanakkor szükség esetén a szolgáltatások szélesebb körét a társadalom nagyobb hányada tudja igénybe venni, mint korábban. Ha a „svéd modell” reformjának kérdését leszűkítve, pusztán a jóléti rendszer egyik (szociáldemokrata-institucionális) válfaja archetípusának reformjaként értelmeznénk, úgy a kiadáscsökkentés, az egyes alrendszerek önfinanszírozó jellegének erősítése és az ellenőrző hatások visszaszorítása lenne e reform fő pénzügyi jellemvonása. Miközben a szolgáltatásintenzív jelleg változatlan maradt, a verseny fokozására, a túlzott felhasználás csökkentésére és a pazarlás megszüntetésére irányuló reformok az egészségügy (és az oktatás) területén is egyértelmű piaci irányú elmozdulást mutattak. Korábbi önmagához képest tehát, a svéd jóléti rendszer a liberális modell felé mozdult el, fontos azonban észrevenni, hogy a magánszolgáltatók szerepének erősödése döntően a közösségi finanszírozás keretein belül történik. A szolgáltatások fokozatos differenciálódása alapvetően a jóléti állammal szemben megváltozott igényekhez történő alkalmazkodást jelenti, ennél fogva *Semjén* (1999) megfogalmazása szerint nem a jóléti állam felszámolásáról, hanem a kor igényeihez való igazításról van szó.

Mindez a jóléti politika hangsúlyainak áthelyeződését is jelenti: az új északi modellben a munkaerő képzése és mobilitásának növelése kerül a középpontba. *Rojas* (2005) szerint ugyanakkor a demográfiai változások, a függőségi arány kedvezőtlen irányú módosulása (az eltartó/eltartott arány csökkenése), valamint, egyfelől az előregedő társadalom növekvő bevándorlási szükséglete, másfelől a korábbi bevándorlók integrációjának figyelmeztető kudarcai belátható időn belül olyan problémákat jelentenek, amelyek kezelésére a jelentős változásokon átesett svéd jóléti rendszer sem képes. Tegyük hozzá: e probléma legalábbis pán-európai, hiszen az előregedő Európai Unió egész területére (de a majdan csatlakozó új tagországokra is) jellemző.

Szerkezeti változások az államháztartási kiadások területén

A fenti szkeptikus vélemények ellenére Svédország korábban már idézett legfrissebb, 2005. novemberi konvergenciaprogramja (*Regeringskansliet 2005*) az elkövetkező években nem számol az államháztartás finanszírozásának számottevő módosulásával. Tervek szerint 2005–2008 között az adóztatás GDP-arányos mértéke alig egy százalékponttal (49,5%-ra) csökken, és az állam összes bevételei a GDP 54,7%-ára rúgnak majd. Valamivel nagyobb (közel 1,4 százalékpontos) csökkenés várható az államháztartási kiadásoknál – változatlan kamatfizetési kötelezettség mellett –, amelyek 2008-ban a GDP 53,1%-át érhetik el. Vagyis várhatóan középtávon is fennmarad a GDP mintegy 1,5%-át elérő államháztartási *többlet*, amely 2008-ig összességében a bruttó államadósság közel 5 százalékpontos csökkenését vetíti előre (a GDP 46%-ára).

A svéd kísérlet és reformja szempontjából persze nem elégedhetünk meg a kiadások aggregált tárgyalásával: a közkiadások minőségét – vagyis az államháztartási kiadások területeinek változását – szintén át kell tekinteni. 1995–2003 között az összes államháztartási kiadás GDP-arányosan 9 százalékponttal csökkent, amelynek legnagyobb része a kamatkiadások 4,3 százalékpontos csökkenése volt. Számottevően mérséklődtek még a társadalombiztosítással, a lakáspolitikával, a közvetlen gazdasági szerepvállalással, a szabadidős tevékenységekkel és a védelemmel kapcsolatos kiadások, miközben érzékelhetően nőtt az oktatás, az egészségügy és a környezetvédelem területére fordított összeg. Bár a legkevésbé sem kívánok egyenlőségelet tenni egy adott területre fordított közkiadás nagysága, illetve annak változása, és az adott területen mutatózó ellátás minősége közé – ez a konkrét területek belső hatékonyságának kérdése –, mindenképp szembeötlő, hogy Svédországban az államháztartási gazdálkodás fegyelmezetté válása nem jelentette a munkára fordított kiadások csökkenését. Nemhogy abszolút, de még relatív értelemben – GDP-arányosan – sem.

Figyelemre méltó, hogy a kiadások szerkezetének változásában éppen a *Rojas* (2005) által számon kért jövőbeli kihívások kezelésének szándéka a meghatározó: „A jelenlegi gazdasági helyzet lehetővé teszi az előrettekintő reformok megvalósítását a munkanélküliség csökkentése és a munkakínálat magas szintjének fenntartása érdekében. Ugyancsak teret enged a kutatás-fejlesztés, a környezetvédelem és az oktatás területei kiemelt kezelésének is” (*Regeringskansliet 2005:22*).

Munkapiaci folyamatok

Amint arra fentebb már többször is rámutattunk, számos lényeges változás mellett a klasszikus svéd kísérlet és a megreformált északi modell között mindenképp folytonosságot jelent az aktív munkapiaci politika kiemelkedő szerepe. A kilencvenes évek elején, vagyis a válság időszakában évről évre a munkaképes korú lakosság közel 5%-a vett részt a különböző kormányzati munkaprogramokban – miközben az ebben résztvevőket számításba nem vevő ún. nyílt munkanélküliségi ráta 8% körül mozgott (*Lindbeck 1998*). Bár 2004-re a nyílt munkanélküliségi arány 5,9%-ra esett vissza, a munkanélküliek számához mérten továbbra is igen sokan vettek részt a kormányzati munkapiaci programokban (a munkaképes korú lakosság 2,4%-a). A jelek szerint a svéd kísérletnek

**Államháztartási kiadások Svédországban 1995–2003 között
(a GDP %-ában)**

	1995	2003	Változás (%-pont)*
Kamatkiadások	6,6	2,4	-4,3
Egyéb általános kiadások	5,3	5,9	+0,5
Védelem	2,5	2,1	-0,5
Igazságszolgáltatás	1,5	1,4	-0,0
Közvetlen gazdasági szerepvállalás	6,1	5,0	-1,1
Környezetvédelem	0,2	0,3	+0,1
Lakás	2,9	0,9	-2,0
Egészségügy	6,4	7,3	+0,9
Szabadidő, kultúra, vallás	1,9	1,1	-0,8
Oktatás	7,1	7,4	+0,3
Társadalombiztosítás	27,2	24,9	-2,3
Összes államháztartási kiadás	67,7	58,7	-9,0

*Kerekítés miatt nem feltétlenül egyezik meg az előző két oszlop különbségével
Forrás: (Regeringskansliet 2005)

ez az eleme tehát túlélte a kilencvenes évek elejének mély válságát, és továbbra is kiemelt szerepet játszik a gazdaságpolitikában.

Ugyanakkor a kilencvenes évek folyamán – amint arra *Aiginger* (2004) rámutat – alapvető változások is zajlottak a svéd munkapiaci politikában. A részmunkaidős foglalkoztatás szigorú szabályozását jelentősen enyhítették, és az OECD által használt általános szabályozási index is számottevően – az 1990-es 3,4-ről 2,4-re – csökkent, amely érték azt jelenti, hogy a kilencvenes évek végén már Svédországban volt a negyedik leg rugalmasabb az általános munkapiaci szabályozás az Európai Unió 25 tagállama között (megjegyzendő, hogy Finnországban és különösen Dániában még rugalmasabb volt a szabályozás).

A munka világának ez a változása túlzás nélkül drámai ahhoz képest, amit a svéd kísérletnek az erőszakos szakszervezeti túlhatalommal jellemezhető időszakában figyelhattunk meg. Modern piacgazdaságokban szinte elképzelhetetlen, ami Svédországban 1983. október 4-én megtörtént: tulajdonosi és menedzsmentjogaik védelmében a tőketulajdonosok országszerte tömegtüntetésekre kényszerültek (*Henrekson – Jakobsson* 2001). A megelőző időszakban a szakszervezetek felrúgták a munkaadók és a munkavállalók közötti kooperatív viszonyulás hagyományát, amelynek gyökerei az 1938-as Saltsjöbadeni Egyezményig nyúltak vissza (*Lindbeck* 1998). Az adókból finanszírozott ún. „munkavállalói alapok” ötlete, illetve ennek bukása lényegében a svéd piaci szocia-

lizmus kísérletének ideológiai bukását is jelentette (bár a makroökonómiai összeomlás csak néhány évvel később lett nyilvánvaló).

A kooperatív magatartás – az ideológiai túlhajtások miatt kirobbanó konfliktusok rendeződése után normális mederbe visszaálló – svéd hagyománya és a munkavállalók erős érdekérvényesítése szempontjából a globalizáció és az Európai Unión belüli szabad munkaáramlás persze új kihívást jelent. A közelmúlt híres esete volt ezzel kapcsolatban az ún. Vaxholm-ügy, amelyben az alacsonyabb fizetésű lett munkásokat alkalmazó cég munkáját sikerrel lehetetlenítette el a svéd Építőipari Szakszervezetek Szövetsége (Carlén 2005). Megjegyzendő, hogy a munkavállalók mellett a munkaadók képviselői is a svéd modell inherens részének tekintik a harmincas évek vége óta működő kooperációt, amelynek két eleme a központi béralku és az erőszakos munkabeszüntetéstől való tartózkodás (Lundqvist 2005).

Mégis azt kell mondanunk, hogy a hetvenes évekre jellemző helyzethez képest – amikor Svédország valóban közel került egyfajta szocializmushoz (Henrekson – Jakobsson 2001) – mára a munka világában is visszaállni látszik az a felek kooperatív magatartására épülő rend, amely kompatibilis a piacgazdasággal. A hetvenes évek végén már a svéd közvélemény zömét vállalkozás- és vállalkozó-, illetve menedzserellenes attitűdök jellemezték, amely a „munkavállalói alapok” bevezetése ötletének – a tulajdonosok nélküli szocialista vállalatok létrehozásának – ideológiai támaszt is adott. Végül nem szilárdult meg azonban a „laborizmus”, amelyet Schumpeter 1942-es, a szocializmus, a kapitalizmus és a demokrácia összefüggéseiről írott munkájában a kapitalizmus azon – a szocializmust közvetlenül megelőző – utolsó szakaszának tekintett, amelyben a „munka érdekei az uralkodók” (idézi: Henrekson – Jakobsson, 2001:334). Az átmenetileg erősödő antikapitalista attitűdök mellett is egyre nyilvánvalóbbak lettek azok a hatékonysági problémák, amelyek végül is nem a Tinbergen (1968) által jövendölt kapitalizmus és államszocializmus közötti konvergencia bekövetkeztéhez, hanem a két rendszer közötti divergenciához vezettek. A tulajdonosi jogok radikális korlátozásának kísérlete Svédországban elbukott, a munkavállalói szervezetek túlhatalma átmenetinek bizonyult. Az új északi modell Svédországa a piacra, a gazdasági szereplők racionális cselekvésére és az innovációra épülő kapitalista gazdaság, amelyben ugyanakkor az újraelosztásnak és az állami aktív munkapiaci politikának ma is lényegesen nagyobb a szerepe, mint a fejlett világ más országaiban.

Összegző megjegyzések

Az alábbi írásban a svéd modell reneszánsza mögött meghúzódó okokat kíséreltem meg feltárni. Alapvetően arra a kérdésre kerestem a választ, hogy létezik-e valamiféle svéd (északi) különösség, rejtély (*puzzle*), amely ellentmond a standard közgazdasági bölcsességnek. Vajon a svéd kísérlet mégsem bukott el a kilencvenes évek elején, hanem releváns, netán a piacgazdaság és a jóléti állam összeegyeztethetősége folytán vonzó és reális alternatívát kínál a kelet-közép-európai országoknak? Feltettem a kérdést, hogy Svédország eszerint jelent-e ismét valódi kihívást a Washingtoni Konszenzusban megfogalmazódó alapvetéseknek (Brook 2004).

A kilencvenes évek közepéhez képest Svédország relatív pozíciója jelentősen javult az Európai Unión belül, és az éves átlagban 2,5–3% közötti növekedés hosszabb távon is fenntarthatónak tűnik. E növekedés kedvező szerkezetben, erőteljes beruházási akti-

vitás és a folyó fizetési mérleg számottevő többlete mellett megy végbe. Szemben a kilencvenes évek elejére jellemző állapottal, az utóbbi években Svédország rendre jelentős államháztartási többlettel zár, aminek következtében érzékelhetően csökken az államadósság. A makrogazdasági helyzetkép jelenleg egyértelműen pozitív, ez azonban a korábbi kísérlet kiigazításának (és nem folytatásának) köszönhető.

Bár fennmaradt az aktív állami szerepvállalás, annak hatóköre jelentősen módosult. A paternalista állam esélyteremtő állammá alakult. A fiskális fenntarthatóság szempontjai ma elsődlegesek az egyenlősítő ideológiával és a jóléti állami terjeszkedésel szemben. Sőt, az egyenlősítő felfogással szemben az öngondoskodás, illetve a rendkívüli, nagymértékű kockázatok elleni védelem elve a meghatározó. A nyugdíjrendszer, az oktatás és az egészségügy területén is a kvázi-piaci, versenyt erősítő és szolgáltatáskínálatot bővítő reformlépések történtek.

A svéd államháztartás kiadási szerkezete jelentősen módosult: lényegesen csökkent az állam közvetlen gazdasági szerepvállalása a lakással, szabadidővel és a védelemmel kapcsolatos kiadások terén, miközben az oktatással, egészségüggyel és környezetvédelemmel összefüggő területekre abszolút értékben és a GDP arányában is többet fordítanak, mint korábban. Az új északi modellben az innovációs, illetve kutatási-fejlesztési kiadások kiemelt szerepet kapnak.

Bár megmaradt az aktív munkapiaci politika kiemelt szerepe, a hetvenes évekre jellemző antikapitalista attitűdökkel párosuló szakszervezeti dominancia időszaka ma már ritkán érhető tetten, és immár nem része a modell (módosult) genetikai programjának. Svédország a kísérlet végén visszatáncolt, és mégsem lett szocialista gazdaság.

A harmadik út, legalábbis a svéd kísérlet értelmében, nem járható a kelet-közép-európai országok számára. A fiskális fenntarthatóság szempontjainak betartásával természetesen nagyon is indokolt lehet bizonyos – az északi modellben kulcsszerepet játszó – területek kiemelt kezelése, miként az öngondoskodás és a verseny elemeinek erősítése a korábbi jóléti rendszer által átfogóan felölelt területek szinte mindegyikén is. A régi svéd kísérlet tehát nem jelent reális alternatívát a felzárkózó új EU-tagállamoknak. Nincs különösebb talány, legfeljebb kísértés vagy kísértet.

Hivatkozások

- Aiginger, Karl (2004): *Copying the US or developing a New European Model – policy strategies of successful European countries in the nineties*. UN-ECE Spring Seminar, Genf.
- Brook, Daniel (2004): *How Sweden Tweaked the Washington Consensus*. Dissent Magazine, ősz. www.dissentmagazine.org
- Carlén, Stefan (2005): *Protecting the Nordic model*. In: Building a social Europe: the trade union case for EU reform. Kézirat.
- Enquist, Per Olov (1998): *Stockholm*. Lettre, 29. sz.
- European Commission (2005): *Sweden*. Economic Forecasts, ősz. <http://europa.eu.int>
- Fischer, Jonas – Matthiessen, Jens (2005): *How bright are the Nordic lights?* ECFIN Country Focus, 2. évf 14. sz. <http://europa.eu.int>
- Gedeon Péter (2001): *Merre tart a német jóléti állam? Társadalombiztosítási alrendszerek Németországban*. Közgazdasági Szemle, 48. évf. 2. sz. 130-149.
- Henrekson, Magnus – Jakobsson, Ulf (2001): *Where Schumpeter was nearly Right – the Swedish Model and Capitalism, Socialism and Democracy*. Journal of Evolutionary Economics, 11. sz. 331-358.
- Krugman, Paul (1999): *Who knew? The Sweden Model is working*. The Unofficial Paul Krugman Web Page. www.pkarchive.org
- Lindbeck, Assar (1998 [1997]): *A svéd kísérlet I-II. rész. Külgazdaság*, 42. évf. 7–8. sz. 57-89. és 9. sz. 56-74.
- Lundqvist, Torbjörn (2005): *The Employers in the Swedish Model*. Institute for Futures Studies. Arbetsrapport, 2.sz.
- Konjunkturinstitutet (2005): *The Swedish Economy*. Augusztus. www.konj.se
- Pollock, Robert L. (1998): *A Socialist 'Third Way' Turns Out to Be a Dead End*. National Center for Policy Analysis. www.ncpa.org
- Regeringskansliet (2005): *Update of Sweden's convergence programme*. November. <http://europa.eu.int>
- Rojas, Mauricio (2005): *Sweden after the Swedish Model. From Tutorial State to Enabling State*. Timbro, Stockholm.
- Szamuely László (1992): *A jóléti állam – válság és stabilitás*. In: Változó struktúra, változó ipari társadalom. Kopint-Datorg, Budapest, 209-287.
- Szamuely László (2004): *A „haldokló” jóléti állam az 1990-es években*. Közgazdasági Szemle, 51. évf. 10. sz. 948-969.
- Semjén András (1999): *A svéd jóléti rendszer átalakulása*. Közgazdasági Szemle, 46. évf. 4.sz. 326-345.
- Tinbergen, Jan (1968): *Development Planning*. Weidenfeld & Nicholson, London.
- United Nations Development Programme (2005): *Human Development Report*.
- World Economic Forum (2005): *The Global Competitiveness Report, 2005–2006*.